

Љиљана Ђорђевић

Т А О Ц И

(одломан)

Пре петнаестак година нека несрећна жена оставила је своје новорођенче међу шинама, у близини ложионице и Јозеф је, враћајући се кући, наишао на њега. Тетурајући се преко влажних дрвених прагова и углачаних шина, угледао је неку невелику хрпицу и, мислећи да је камење, сагао се да то рашчисти, али је напитао нешто влажно и меко и почео да псује — опет су се посрали, вражји син, а онда је схватио да у наручју држи дете, мање од сваког које је икад видео. Мислио је да га опет хвата лудило, почео је да дрхти и никако није могао да се усправи на своје утрнуле клецаве ноге. Дете је однео кући, а сутрадан су почели причати у граду да је дете његово. Задиркивали су га, а он је ћутао, скривајући се испод свог подадулог млохавог лица, мученог наглим учесталим трзајима који су потезали његове капке, изненада откривајући тупи уснули сјај његових зеница.

Пошто је мајка Живана, како су сви у граду звали старицу, прихватила дете, и Јозеф се почео својски бринути о њему, преставши неко време чак и да пије. Дечак, кога су назвали Јовица, растао је брзо, некако сувише тих и одсутан, са неким изненадним таласима плаховитости у којима је одлазио од њих, понекад и на неколико дана. Једног олујног летњег дана, када су се тмасти облаци превалили преко планине и гоњени олујом обрушили се на град као гомила црног стења, он је опет нестао незнано куд. Појавио се кроз неколико дана, када га је мајка Живана већ оплакала, мислећи да се утопио у реци, омршао и блед, опет тих, и није хтео да каже где је био.

Тога њиховог Јовицу водио је Јозеф са собом у ложионицу, у жељи да га причува и забави, а испоставило се да је дечак брзо и савршено изучио занат.

Јовицу су стрељали у масовном стрељању, као и готово све железничаре и мушкарце у граду, од четрнаесте до шездесете године. Јозеф је то знао, али мајци Жи-

вани није смео да каже. Свакодневно је одлазио од куће, наводно да се распита за Јовицу, али није ишао даље од угла, од кафане, а ту би; осврћући се око себе и нарочито мотрећи да ли га види мајка Живана, усплахирено и неспретно улазио у двориште, остављајући за собом пусту улицу под леденом кором снега целца и мртвачким, ветром изгриженим, укрупњеним барјацима и прочеље кафане налик на краставо ружно лице, и журио се низ дуго уско двориште са кућицама исто тако дугим, с низом ниских врата, угнутим, као болесна прса, и са слеђеним оканцима, с прљавим подераним завесицама, налик на болесне, крмељиве очи. Зауостављао би се у дну дворишта, пред нешто већом и лепшом кућом, кућом кафеџије, такође са црном избледелом крпом затакнутом изнад врата, и ту је почињао да трупка ногама, отресајући снег и кашљући, а из куће је излазила кафеџијина жена, такође у црнини, и ћутке силазила с њим у подрум, вадила балон, скривен испод старих крпа и наливала му у пљоску. Он је говорио неке њој неразумљиве швапске речи, а она је, свеједнако ћутећи, склањала тај свој балон и пропуштала га да прође уз стрмо, мрачно и узано степениште. Враћао се оним истим двориштем, између оних дугих уских нахерених кућица, а на сваком том болесном, подбулом окну привиђао је мајку Живану и њене прекорне плачне очи.

Сахрањивао је мртве, тамо под брегом, преко пруге, исто тако брег мртвих, потезао их је за руке, ноге, главе, цокуле, све му је било знано у том брду тела, крви и одеће, свако лице, сваки грч, свака шака. Умазао се њиховом крвљу, помешала се са његовим знојем, одећом, кожом, целог га је прожела, крв мртваца, мртвачка крв, скутурила се, скрутнула под његовом кожом, не дајући јој да живи. Сваким даном је осећао како га скрама дебља и приближава се срцу. Шчепаће га, шчепаће, мислио је с неким окрутним задовољством. Но Јовицу није видео у том брду мртвих. Нема. Није. Није Јовица. Ни овај. Није. Није Јовица. Није. Ни овај. рука ... коса, крв.: Није. Ни овај дечак. Није. Жудео је да га нађе. Не би дао никоме да га носи. Носио би га сам. Као дете у наручју. Ставио би му главу на своје раме, руке би му прекрстио на грудима, а ноге би му подухватио под колена, мршаве преплануле ноге, као у срндаћа. Куштрава дивља коса. Дивљи дечак, дивља коса, дивље рођење. Све је дивље било у њега. И очи. Мирне, лудачки мирне, само лудак може имати тако мирне очи, као тама, као бездан. Покрио би га травом. Ставио би му траву на очи, на чело, на шাকে, на груди, на стопала. Да га не притискују. Тешки су, мишице су му истегли, одвукли за својим телесима. Као челичне пружне шине. Свега је много у њих. Ножурда, главурда, утроба, крви. Но није га нашао. Јовицу. Тако му је коначно и неповратно побегао. Заувек. Пресадио је у тога бистрог де-

чака своје знање. Оставио је у њему своје отиске, као у воску. Сада га нема. Сахрањен. Не под растреситу меку хумку, траву и руже, већ под гомилу, брдо, брег, искежених, крвавих, тешких телеса. А могао га је спасти. Тај дечак да је хтео. Јовица да је хтео. Да буде спасен..

У почетку, када је изашао проглас да ће због противљења немачкој власти и убијања немачких војника, стрељати таоце, он се уплашио, али не због себе, или Јовице, сматрао је да они не могу потпасти под ону категорију сумњивих који ће првенствено бити затворени. Уплашио се неодређено, због свих и свега, али доста панично. Више је разумео и знао од других. Но и њему су многе ствари биле неразумљиве. Оно што је донео из својих Алпа у Моравску долину, исхланило је за ових двадесет и пет година, изгледало је овде апсурдно и непотребно као парче глечера. Али остали су у њему набори, трагови, дим сећања и он је почео панично да упозорава људе око себе — пази, не смеи, не сме се, не. Но они га нису слушали. Све што је логично, њима изгледа тлапња, верују само у апсурдне ствари, у имагинацију. Почео се за њих плашити више, са неким дубљим, тешким, ирационалним осећањем кривице, све увреженијим и све пунијим море уколико се осећао беспомоћнијим и уколико је потпуније схватао да га они неће слушати, исто као ни раније, када их је упозоравао да се чувају замајца, клипа, полуге, а они му се смејали и трпали шаке, главе, ноге, тамо где не треба и у том подсмеху и пркосу остајали без ногу, руку, живота. Осећао је да су сада угрожени више, погубније, коначно, али није им могао то објаснити, јер нису хтели да верују.

Позвали су га једнога јутра у канцеларију шефа да преводи: од шефа је тражено да направи списак од сто људи, неопходних за одржавање железничког чвора, а за које он може својим животом да јемчи да су лојални. Превео је шефу оно што је рекао немачки официр — да се за сутра ујутру позову сви људи на перон железничке станице и да се припреми списак стотине за чију ће лојалност гарантовати шеф својим животом. У случају саботаже, диверзије, убиства или рањавања немачких војника на подручју на коме буду радили ови људи, биће стрељан првенствено он, шеф, без икаквог испитивања. Шеф је стајао испред њих, дрхтавим прстима опипавајући ивицу стола и све блећи. Посекотина од бријача на том све блећем уморном лицу још није била засушила — обрљао се на брзину, и још је у углу, на хоклици, стајао лавор са прљавом сапуницом. Лице му је било отечено од умора и неке изненадне болести, а он је, упињући се да буде прибран узалудно покушавао да исправи згужвани оковратник прљаве кошуље — наредили су му да не сме да напушта своју канцеларију и он већ више од недељу дана седи у тој соби с осећањем да је све тешња, све мра-

чнија, све хладнија и да ће се у њој угушити и остати заувек као у сопственој гробници и пре него што се распадне од те болести од које је почео да отиче и која му изгледа разједа бубреге.

Следеће ноћи, пред зору, завршио је списак стотине која ће живети, одлукујући уморним чулима како партизани зачињу још једну битку за град.

Јозеф је онда, после превођења, изашао из канцеларије, не схватајући у први мах потпуни смисао онога што је превео. Гојазан, трапав, поскакивао је преко прагова и шина, испражњених и опустелих, псујући пружне раднике што не раде добро свој посао, све му се чинило климаво, недорађено, претећи усмерено према њему. Поражен изненадним сазнањем онога што се припрема, он је сео и осетио како га у некаквим љуспицама засипа тама, тама... Затим је, опорављајући се од тога, устао хитро, колико је то њему било могуће, и покушао да трчи, али је са удаљености од пола километра могао личити на страшило на ветру, повијао се и свакога часа могао пасти, а преширока одећа на иначе гојазном телу повећавала је тај утисак. У опустелом граду, на који су падали пуцњи у неред, као поломљена копља, он је претрчавао од угла до угла, шљампао као пробушена лопта, и довикивао људе, шапутао, вукао за одећу и објашњавао да ће Немци покупити таоце и да ће стрељати — и да ће то учинити фолксдојчери којима он већ десетак дана ложи локомотиву да би им грејао спаваћа кола постављена на споредном колосеку, у којима седе, чак и по читаву ноћ, и само пију, — колико је видео, нису излазили на положаје битке око града, они су казнена експедиција која ће стрељати.

Сутрадан ујутру стајао је за шанком у гостионици и испијао четврту чашицу љуте, а затим се опет окренуо према гомили која је расла на преону, све више попуњавајући ситне квадратичке замагљеног стакла станичне ресторације. Тупо га је стезала мучнина и осећао је како му све више измиче, неутољена, снажнина... Онда је у тој гомили, када се она почела размицати да пропусти прозване, угледао златну коврцаву главу свога дечака, савио се од снажног бола који га је пресекао средином грудног коша, а затим се сручио на столицу грабећи ваздух, разјапљених уста. Када се повратио, гомила је већ била разлучена, одабрана стотина стајала је погнутих глава, окренута зиду, а остали су, постројени по двојица, окружени густим низом војника, полазили са перона. Потрчао је ка излазу, уверавајући себе да сања, да то никако не може бити његов Јовица, да је он остао код куће да спава. Но било је тачно што је видео, његов дечак ишао је, у средишњим колоне, изгубљен, ситан, међу људескерама у железничарским бундама. Потрчао је, тетурајући се, клецавим ногама, сустигао колону и стао пред немачког официра, одједном трезан и речит, а одавно неизговоране и заборав-

љене речи потекле су из њега прцизно и језгровито, молио је да дечака пусте, то је његов син. Колона је застала, људи су их, полуокренути, гледали, а онда су почели да говоре дечаку да изађе из колоне, јер га је официр пустио. Но он није излазио из колоне, стајао је и даље окренут у правцу у ком је колона кренула, а затим је само своје лице окренуо према Јозефу, већ запућен у неки други свет, промрзнут и блед, у свом сивом џемперу, међу људима у црним железничарским бундама и ликовао је у том свом коначном обрачуну са Јозефом, са ружним осмехом пркоса, сумње и одмазде који је испивио његово лепо лице. Кретен, помислио је официр, грубо одгурнуо Јозефа и наредио да крену. Јозеф је остао да лежи, саплетен о жице поред пруге, под тим бичем мржње који га је ошишуо, не схватајући, одбачен, не припадајући никоме.

ПОВЕЉА
ОКРОВА

Одлазио је свакога дана од куће, обећавајући мајци Живани да ће јој спасити Јовицу, да нису сви стрељани, да има још затворених, да су многи отерани на рад у Немачку, али да Јовица ни то сигурно није, шта ће им он, он је још дете, не може да ради. Ишао је све уморнијим и све краћим кораком и све је више пио. Готово да је био једини који се, као авет, виђао на пустим улицама, пуним леденог ветра и трулог лишћа које је покривало све — и блато, и патину ћерамида, и плотове, и поља и реку.

Онда су дошли суви мразеви, који су прочистили ваздух и попели видик негде високо, до кристалног зеница, који је гледао на тај људски чемер као ледено, одсутно, непрозирно божанско око на беличасту скрамицу лицаја.

Кретао се сам улицама, непрестано тражећи ракију, тетурајући се, причајући сам са собом, смејући се и плачући. У том растројству, ишао је код немачких официра да тражи да пусте Јовицу. Они су га избацивали, увидевши да не могу да га користе као приводиоца. Одлазио је и до хумке стрељаних и тражио од стражара да га пуште да нађе свога Јовицу. Они су га ћутке и набустио удаљавали, а он је једном приликом затражио да га стрељају. Објашњавао је да он случајно није стрељан, да је он железничар и овдашњи, да је закопавао лешеве и да су хтели и њега да стрељају, да су га наслонили на гомилу лешева и спремили се да пуцају, али да се он срушио јер је био пијан, и тврдио је да је то срамно не стрељати човека са његовим друговима само зато што је пијан, шта сада он да ради, где да иде, — међу те прне кошчате плачне жене што га непрестано вуку за рукав, дају му ракију да пије и траже да прича, да прича, да прича. . .

У једном таквом свом повратку из града, док се с муком тетуроа кроз снег целац и оштрину северца, сам на пустој улици, међу збијеним кућицама под наслагама сне-

га и под смрзнутим барјацима који су висили окачени о мотке као црне побијене птице о смрзнуте канцице, наишао је на углу, испред кафане, на човека који је лежао у снегу. Пошто није могао тога човека ни да заобиђе ни да прескочи, он је просто стао, не могавши одмах у својој замућеној свести да схвати шта види и да ли види. Онда је чучнуо, сео, и чуо како човек стење, а угледао је и његову модру промрзлу шаку, згрчену и пуну снега, ваљда у узалудним покушајима да се за нешто ухвати и усправи.

ПОВЕЉА
ПОКРОВА

Заборавивши да је од стрељања прошло три месеца, он је панично помислио да је то један од стрељаних, један од оних рањених које нису убили ни доубијањем, гажењем преко лешева и испаливањем метка у главу. Почео је да псује и проклиње те живе лешеве што још увек измигољују испод мртвих, испод гомиле земље и лешева које су равнали немачки тенкови, односећи на гусеницама блато и крв. Почео је да их проклиње што могу да живе и миле и излазе и испод дебеле коре снега целца и немачких аутомата и да лутају овим оштрим северцем као авети. А онда је схватио да мора нешто учинити са тим човеком, али исто тако да сам не може ништа, и онда је четворonoшке прешао преко њега и тетурајући се отрчао до мајке Живане, до средине улице, скупљајући на пешевима своје излизане бунде ледене кристале снега са ивице пртине. Мајка Живана је огрнула свој црни велики шал и пошла за њим, одједном неким младим кораком, не распитујући се ни о чему, навикнута на то да јој у кућу доносе мртве и рањене.

Тако је код њих доспео Стеван, промрзнут, и они су га почели неговати, а да је наишла немачка патрола, највећа би истина била — да не знају ко је то, ни име како му је, али то су сви говорили када им у кући пронађу рањене, болесне и мртве, и патрола ни овај пут не би веровала.

Када је једног јутра, пред зору, Стеван дошао себи, угледао је тророгу црну мараму старице која је седела на трonoшцу поред његовог кревета, мирна, у полусну, а пламенови из пећи подрхтавали су преко те ситне згрбљене фигурице у црини као јесењи ветар преко сухе љуштурице неког мртвог инсекта. Јозеф је стајао уз пећ, његом леђима окренут, у прешироким панталонама од дебелог штофа и у ноћној кошуљи, измршавео и заиста налик на страшило, и гризао је неку суху кору хлеба, мрвећи, прштећи, као да негде гребуцка миш. Стеван се с муком подигао и сео, а мајка Живана и Јозеф су га зачуђено погледали, био је за њих странац, непознанац, са усахлим лицем и зачуђеним очима и коцчатим измршавелим рукама које су беспомоћно и испитивачки привукле покривач уз тело. Затим су му испричали откуда он ту код њих, како су га нашли смрзнутог у снегу и овамо донели, а он их је неколико пута питао у ком су то граду или селу,

сећао се свога путовања, али није знао да ли је на правој станици сишао. Питао је знају ли његовог брата Душана. Јозеф се окренуо опет ка пећи и бадио своју суху кору хлеба у ђумур, а старица је, грабећи ваздух плитким и честим асматичним удисајима, отежаним узбуђењем, рекла да су виђали његову жену Милицу у црнини, а да не знају шта је с њим. Сви су стрелјани, Јозеф је чучнуо и кратким модрикастим прстима који су подрхтавали тражио нешто у гомили угља, у сандуку, нокти су му се пунили мокрим меканим слојем са површине грудви, он их је трљао о одећу и опет копао; непрестано му је измицало то што је желео да дохвати, западајући међу грудве и он је све дубље рио. Старица је наставила тихим уњкавим гласом, као да је пречула његове речи — да су све жене, од вајкада, у свим окупацијама, носиле црнину, да много света у ратовима гине и умире, да се црнина носи и за далеким рођацима и да је, можда, његов брат Душан жив, а та црнина његове жене може га и сачувати и то је некад добро. Стеван се окренуо Јозефу, остављајући старицу и њену уњкаву молитву, одувек је био неповерљив према женама, увек нешто утуткавају у некакве крпице, смотуљке, дроњице, паучину, затамњују видике, премештају боје, облике, утуткавају човеку уши, отупљују кожу, мишицу, мисао. Истина се може дознати само од мушкарца. Зна његовог брата Душана, рекао му је Јозеф. Видео га је ухапшеног тамо у лагеру и стрелјаног, иза железничке станице, на пољани. Зна и Душановог друга Николу, зна их све. Паметан човек је био тај Никола, хтео је да бежи, али није то учинио у прави час, но онда када је већ био на стратишту, тада је све касно, тада више не одлучујеш да ли ћеш умрети, него како ћеш умрети а то и није тако важно. Ранили су га у ноге, тако су пуцали за онима који беже, ниско, рафалом преко ногу. Он је пао а затим сео један војник је пошао према њему лагано, а када му је прешао ударио га је ногом у груди, а затим опет шутнуо и окренуо потрбушке, стао ногом на плећке које су се опирале и пуцао му у потиљак. Јозеф је затим рекао да је он морао да скупља и лешеве тих који су бежали, да је и Николу вукао до заједничке гомиле мртвих и да га је стрпао у раку.

Све што је чуо у омаглици своје исцрпености, у алкохоличарском задаху Јозефовом и његовом неправилном и лошем изговору наших речи, сручило се на њега као снажан ударац у груди, он је пао на јастук, још блађи и под руменим титрајима те прегрејане собе и учинио се себи покопаним под леденом кором снега и северца, у овој јединој живој ћелији у мртвом организму града, руменој од задњих капи крви што истичу из ње. Једна старица, исушени лист у задњим титрајима, један пијани излудели Шваба, пун алкохола и кошмара, и, он, Стеван, истучен корбачем, са искајишаном кожом, у чије се бразде, као

ПОРТА

од невештих дечјих сличуга, налила крв, извучен са дна, испод ледене коре и исушен грозницом — њих троје, за-
дња жила крцавица у том мору смрти, леда и крви. Гово-
рио је шапатам, осећајући како га опет обузима грозница,
у Јозефово аветињско подбуло лице, са руменим одсјајима
ватре иза његових леђа. Зашто нису бежали, излазило је
из њега као титрај, издисај. Они нису веровали, ја сам
говорио, они нису веровали, понављао је Јозеф, клижу-
ћи се све ниже и ниже ивицом стола и опипавајући је ру-
кама иза својих леђа, све док она није остала превисоко,
а затим је сео на треножац. Ко си ти, зашто ниси стрељан,
заједно са прибраношћу, и јачајући је, враћало му се и
неповерење и недоумица.

То Стеваново питање, које је поставио изронивши
из своје грознице, необавештености, месечарства, у које
се завлачио у страсној жељи да се у њима скрије, то су
лудо питање, нико до сада није поставио Јозефу и он се
одједном пред њим осетио огољен и чист. Данима је гле-
дао лица жена, изгрижена сољу патње, како се пуна сум-
ње, мржње, окрећу према преживелом — зашто ниси стре-
љан, зашто су те пустили. Али њега то нико није питао.
Он је за њих био на ивици неопажанја, непамћења, не-
постојања, која је страшнија и од живота и од смрти. Бра-
нио се од тога искривљеним осмехом алкохоличара —
само чувајте ви ваше мртваце, шетајте са тим својим
утварама лудакиње — ако је неко мртав, он није човек,
изгубио је шансу да буде било шта, па и частан, он не
постоји.

Инстинктивно погодивши својим питањем камен те-
мељац у структури овдашњих моралних дилема, Стеван
је уморно застао и није му било јасно зашто је тај шепави,
прерано остарели човек одједном неким лаким кора-
ком прешао собу и интимно сео код њега на кревет, обја-
шњавајући да не зна зашто, да он није Немац, отац му је
Хрват, а мајка Немица, из Аустрије. Почео је збрканим
мислима и помешаним језицима да прича како се сећа
мајке као ситне и неугледне птичице, преплашене од оца,
заједно са њим, како њих двоје седе у углу и она преби-
ра типке на неком старом раштиманом клавиру док јој
он седи у крилу и држи се за њен неудобни, поштиркани,
беспрекорно бели оковратник у коме се губио њен танки
птичји вратић. Тако је и умрла, нечујна, непокретна, као
птица у сну, а отац је убрзо затим смрвила машина у не-
каквој фабрици, трансмисиони каиш му је повукао руку
међу ваљке и заглавио је све до рамена, ишчупавши му
је тако, заједно са лопатицом, а кад су зауставили маши-
ну, кажу да је он устао, и, онако велик, какав је био,
стао са том огромном рупом на себи кроз коју су се могла
видети његова плућа и срце, како подрхтавају, а затим је
легао на носила, како су му рекли да треба, и, умро.

Од свега тога, Стеван је разумео само то да он тврди да је Хрват, и туробно је упитао — а како то онда говориш. На то је Јозеф љутито устао са кревета и рекао на немачком — ја сам рођен у Аустрији, и опет тако љутито, нагло, отишао у свој угао код пећи.

Сутрадан је Стеван пошао код Милице, више није имао наде да ће видети свога брата Душана, праћен шепавим Јозефовим ходом, застајући у том старом зимском јутру, пуном леденог иња и тишине после северца.

Пред њега је изашла стара, проседа жена, у црни-ни. Ући, Стеване, то сам ја, Милица, рекла му је, незбуњена његовим непознавањем, а ни осмех није уклонио пустош са њеног лица, све је са њега било однето, као у снажној олуји, а из вододерина и бразда штрчале су усахле нешто тамније очи. Он се тада зауставио на тим очима са болним сажалењем и први пут је у њих гледао мирно, сапатнички и саучеснички. Некада су му њене велике прозирне очи, пуне сунца, уливале страх и неповерење, плашио се да зађе у њихова пространства.

ПОВЕСТА

Но тек када је ушао у кућу и почео разговор са њом, уплашио се од онога што се збивало у тој жени. Било је обузело неко сулудо осећање кривице због смрти мужа, стално је говорила — на два дана пред блокаду, хтео је да оде моме брату у село, али ја сам га задржала, да је отишао, сада би био жив. Онда се окретала од њега у некој паничној сумњи да ће он потврдити њену кривицу и почела је да говори, прво нејасно, а затим све упорније и изопаченије тврдећи — да је он жив, па зашто би њега стрељали, он је невин, па зашто би тек тек тако стрељали човека, то није могуће.

Милица се до вечери прибрала, разумела је шта се са Стеваном збива и објаснила му је да овде више нема борбе, да је блокада укинута, да нема непрестаних претреса, да може остати са њом и децом, без страха за живот.

Но Стеван је отишао од њих. Пошао је кроз поље, према реци, гушећи се од беле ледене тишине што је лежала пред њим као мртвачки покров испод модре куполе неба, без иједне звезде. Сабласни, танки срп месеца изнад магличaste модрине планинског венца, као смрзнута кап крви у белој пустоши, навлачио је на себе маглу и иње. Ишао је Стеван према реци преко ледене коре снега целца, а она је тек местимице пуцала под његовом малом тежином, кретао се преко ње својим пипким корацима младог изгладнелог вука. Ишао је журно према реци, као према жени коју добро зна и којој верује. Она га је дочекала леденом мирном маском, без сјаја, лаким корацима прешао је њен уски сапети струк, окован ледом, и пожурио је према обронцима планине, који су почињали

одмах иза друма. Волео је ту реку као што се воли лепа жена, први пут, а сада ју је остављао запретену на дну срца. Своју младост.

Више од двадесет километара требало је да пређе до Каменице, села у срцу планине, где се надао да ће наћи партизанае, ако већ сви нису опалењени, заједно са селом. Више од двадесет километара требало је да препешачи кроз ледену планинску пустош јануарске ноћи, са још неситурним мишићима и истањеном крви, са једном усплаштелом жељом — да се дочепа пушке, која је озрачила и носила његово измршало и ослабљено тело.

Ако га немачка патрола не убије, ако га четнички нож не закоље, ако га вукови не поједу, ако га мраз не окује, ако нађе партизанае — живеће и бориће се.